

Digitalt særtryk af

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 57

2018

FUND OG FORSKNING

Bind 57

2018

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 57
2018

With summaries

KØBENHAVN 2018
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 249.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 77.

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:

Jakob K. Meile

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog artiklerne under 'Mindre bidrag', der typisk har debatterende eller samlingsoplysende karakter.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 200 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-150-3

BISPENS BIBLIOTEK
Thomas Kingo og hans bøger

AF
CHRISTIAN KAABER

Alborg-bispen Jens Bircherod (1658-1708) førte dagbog hele livet. Han nedfældede stort og småt om sig selv og sin familie, men lagde også vægt på at optegne større og mindre begivenheder i landets historie. Således noterer han den 14. oktober 1703, at

“Om Formiddagen Kl. 8 døde i Odense Dr. Thomas Kingo, Biskop over Fyns Stift, efter en meget langvarig Svaghed, anno ætatis 69, Episcopatus veró 27mo, saa at han havde i de sidste Aar været den ældste iblandt alle Bisperne i Dannemark. Desforuden har han den Priis, at vaar den fornemste danske Poet i vore Tider”.¹

29. november samme år fandt den storstilede bisættelse sted “udi en meget Folckeriig og ved adskillige Stænder anseelig Forsamling”² i Skt. Knuds Kirke i Odense, hovedkirken i Kingos fynske stift. Afdødes bispekollega fra Viborg, Bartholomæus Deichmann, holdt en vidtløftig tale, der må have været anseligt ud over den time, Kingo selv sammen med en række andre bisper i *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* fra 1685 havde angivet som den maksimale varighed for den type orationer. Deichmann prædikede over et gammeltestamenteligt skriftsted om Arons død, men gennemgik, som det var sædvane i ligprædikener, også afdødes levnedsløb og berettede om den adlede digterbiskops sidste dage og opbyggelige endeligt.

Efter bisættelsen førtes Kingos kiste til den lille landsbykirke i Fraugde vest for Odense. Kirken hørte under herresædet Fraugdegård, som Kingo havde fået adkomst til ved sit tredje giftermål ni år tidligere med den unge Birgitte Balslev (1665-1744). I kirkens tværskib havde den fashionable flamske billedhugger Thomas Quellinus året forinden

¹ Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708. Ved Christian Molbech, 1846, s. 432.

² Bartholomæus Deichmann: *Mosis Ære-Minde fra Gud*, Odense 1704, titelbladet.

Sådan gik Thomas Kingo over i historien. Dette kobberstukne portræt findes i ligprædikenen over ham fra 1704 og er udført af den fremragende hollandske kobberstikker Gerard Valck (1652-1726), sandsynligvis efter det malede skitseagtige portræt, der i dag findes på Frederiksborgmuseet. Det latinske ærevers³ er forfattet af Jørgen Karstens (1660-1717), der her angives som sognepræst i Brænderup på Nordfyn. Karstens, der var gift med Kingos steddatter Mette Worm og i digterens sidste år var hans evindelige plageånd, blev forflyttet fra dette embede i 1688, så trykket må stamme fra midten af 1680'erne. Stikket har utvivlsomt været tiltænkt Kingos forliste salmebogsprojekt,⁴ hvor han i hvert fald har kunnet lade det indsætte i gave- og luksuseksemplarer. Portrættet

sidder således lige efter Kingos forord i det smukt indbundne eksemplar, han selv forærede den bogsamlende fynske adelsdame Karen Brahe.⁵ Restpartiet af portrætplancher har formentlig ligget i Kingos trykkeri, hvis indehaver fra ca. 1699, Claus Madsen Brandt, har fået det indsat i ligprædikenen. Billedet viser således den levende Kingo på højden af både skaberkraft og karriere og vidner om hans betydelige selvfølelse: Rigernes autoriserede salmebog skulle, i hvert fald i særlige eksemplarer, forsynes med redaktørens portræt som frontispice. Sådan gik det ikke, men forløbet taler for, at billedet viser Kingo, som han selv gerne ville ses.

Illustration: Det Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen.

fuldført et fornemt marmorepitafium over Kingo og hans svigerfamilie. Kingos umiddelbare eftermæle sikredes også på tryk, da Deichmanns ligprædiken i 1704 udsendtes som på tryk, godt 200 sider i lille folioformat, trykt i Odense hos Claus Madsen Brandt, efterfølgeren til Kingos egen bogtrykker Christian Schrøder. Bogen forsynedes med Kingos kobberstukne portræt (se illustration på modstående side). Thomas Kingos afsked med den timelige verden tilrettelagdes således i enhver henseende, som det sømmede sig for et velmeriteret, højtrangerende tjener af Danmark-Norges enevældige statsmagt.

Efter den officielle højtidelighed fulgte i marts 1704 en langt mere praktisk foranstaltning, idet Kingos efterladte bibliotek kom under auktionshammeren i Odense. I den forbindelse udarbejdedes en trykt katalog over de godt 3300 bind: *Catalogus librorum Beati Domini D: Thomæ Kingo, Fioniaë (dum vixit) Episcopi & Dom de Fraugdegaard, Quorum auctio habebitur in ædibus Espiscopalibus Otthiniaë Die. Martii 1704* blev trykt i København af den kendte bogtrykker Joachim Schmedtgen, der tidligere havde forestået blandt andet trykningen af eksempelvis Danske og Norske Lov samt Kirkeritualet. At trykningen ikke foregik i Odense, tyder på, at håndteringen af Kingos efterladenskaber sorterede under en højere myndighed end stift eller amt.

Katalogen, der selvsagt har været færdig forud for auktionen – den nøjagtige dato har kunnet indføres i hånden – udmærker sig mildest talt ikke ved større detaljerighed. Efter gængs praksis er bøgerne katalogiseret efter format; de største, folianterne, først, og større partier til allersidst efter de små bøger i duodez-format. Inden for formater er bøgerne opdelt efter emne, med Bibelen og bibelkommentarer først, fulgt af kristelig litteratur. Derefter følger leksika, ordbøger, historie og så videre. Fagene er tildels opdelt efter sprog, hvor man uvilkårligt bemærker de mange engelske bøger inden for talrige felter, og katalogen

³ Verset lyder på dansk: "Dette er billedet af vor bisp, under hvem som forsvarer gejstligheden vokser op og nyder beskyttelse under Himlen i nord; forstand, lærdom, trofasthed, veltalenhed, kærlighed, dømmekraft, alvor, kærlighed til troen – det meste er skjult på det stukne kobber; glæd jer, fynboer, så meget rummer skyggebilledet af Kingos lys".

⁴ *Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog Vinter-Parten*, som kun findes i et enkelt eksemplar (KB) med dette titelblad, rummer portrætsticket samt et kobberstukket titelblad. Der kendes adskillige eksemplarer af "Vinterparten" med ændret, og kun typografisk, titelblad (*En Ny Kirke-Psalme-Bog*) og omtrykte blade, hvor denne portrætplanche er indsat.

⁵ Karen Brahes Bibliotek A.8-26. Bogen, "Vinterparten" med omtrykt titelblad, er desuden forsynet med Kingos egenhændige digt om projektets vanskabne.

lader formode, at bøgerne langt hen er opstillet, som de stod hos Kingo. Flere dele af katalogen fremtræder dog mere tilfældigt sammensat, med bøger af vidt forskelligt indhold, omend i samme format, mellem hinanden. Som det vil fremgå, er det næppe alle Kingos efterladte bøger, der bortauktioneres her; hans enke Birgitte Balslev har sandsynligvis beholdt en del. Helt overordnet giver katalogen dog mulighed for at kigge indenfor hos Kingo. I dag rummer en almindelig boghylde på knap en meter mellem 30 og 40 bøger i almindelig størrelse. Væggene i Kingos studereværelse og stuer har bugnet af bøger. Hvordan de eksakt så ud, vides ikke, men alt taler for, at en stor del af dem har haft bind helt eller blot med ryg af pergament med håndskrevet rygtitel, mens andre har haft brune skindrygge med forgyldning. Alene i det store folioformat ejede Kingo 677 værker; disse bind har i sig selv sat et markant præg på rummene i bispegården i Odense og på det lille herresæde Fraugdegård, i det omfang Kingo har haft bibliotek i denne sin sommerresidens.

Kingos bibliotek, der efter samtidens målestok var endog meget stort, giver et mangfoldigt billede af, hvad han havde til rådighed i boglig henseende. Om han har læst bøgerne, kan vi ikke vide. Han har tydeligvis samlet med stor energi og har anskaffet sig bøger selv til allersidst i sit liv, hvad eksempelvis et trykt *Catalog. librorum*, Hamburg 1698 (8° 1203) vidner om. Langt de fleste bøger stammer fra Kingos egen levetid, der begyndte i 1634, og fra begyndelsen af det 17. århundrede. Inkunabler, bøger trykt før 1500, er der kun få af, til gengæld lyser Hartmann Schedels berømte *Nürnbergkrønike* fra 1493 (folio 430) op: Den træsnit-spækkede foliant om den gryende renæssances kendte verden har også på Kingos tid været en kostbarhed. En tysk udgave af den hollandske kartograf Jan Janssonius' store *Atlas Novus* i fire foliobind fra 1652 (folio 409-413) hører også til Kingos dyre værker og har haft selskab af Johannes Mejers fornemme atlas over hertugdømmerne Slesvig og Holsten (folio 417), udgivet af Casper Danckwerth i Slesvig 1652. Anskaffelsen af 12 bind af Matthäus Merians fortløbende storværk *Theatrum Europaeum* (folio 418-429), det 17. århundredes kobberstukne billedkrønike, har også krævet mere end almindelig økonomisk formåen. Desværre tier katalogen om, hvilket tidsrum bindene dækker.

Set som helhed fremtræder Thomas Kingos bogsamling som langt mere end et brugsbibliotek, ja, nærmest som et universallbibliotek. Her er bøger om meget andet, end man typisk ville forvente sig hos selv en bredt orienteret 1600-tals-teolog. Katalogen rummer for eksempel astronomiske bøger af både Tycho Brahe (4° 573) og dennes elev Johan-

nes Kepler (4to 602) og opregner meget store grupper af bøger inden for lægevidenskab, kemi og alkymi, herunder kostbare værker som en Vesalius-udgave fra 1545 (folio 501), måske englænderen Thomas Geminus' udgave, der udkom det år. Disse bøger og samlingens øvrige naturvidenskabelige har givetvis oprindelig tilhørt lægen Christoffer Balslev (1628-1693), der var far til Kingos tredje hustru. Kingo købte i 1694 hele sin nyligt afdøde svigerfars bibliotek for 300 rigsdaler⁶ og fusionerede det efterfølgende med sit eget, for en dels vedkommende vel på Fraugdegård, som ejedes af Birgitte Balslev og hendes bror Peder, der solgte sin part til Kingo 1697, da han bosatte sig i London. Ingen fortegnelse kendes over Christoffer Balslevs bibliotek, ligesom der ikke er identificeret bøger med hans navnetræk eller et eventuelt ejermærke.

Blandt bøgerne i katalogen findes talrige rejseberetninger og beskrivelser af andre lande, som for så vidt både kan være anskaffet af Balslev eller af Kingo, der i øvrigt aldrig kom på rejse uden for Danmark. På hylderne med de mindste formater har han haft en solid stribe af det hollandske bogtrykker- og udgiverdynasti Elzeviers såkaldte "republikker", små kompakte bøger på latin om den kendte verdens riger og lande, herunder selvfølgelig Sorø-historikeren Stephanus Johannes Stephanius' beskrivelse af Danmark og Norge fra 1629 (12mo 96). Kingo har også ejet den gottorpske polyhistor Adam Olearius' stort anlagte beskrivelse af sin ekspedition til Rusland og Persien *Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung*, Slesvig 1656 (fol. 506) og den ikke mindre ambitiøst udformede udgave af iransk digtning *Die Persianische Rosenthal*, Slesvig 1654 (folio 507). Blandt bøgerne i oktavformat møder vi en tysksproget rejsebeskrivelse af Japan og Siam af Fr. Caron og Jod. Schouten sambundet med *M. Himmersams Westindische Reise cum figuris*, begge Nürnberg 1663 (8vo 664). Ikke meget i den i 1600-tallet kendte verden har således potentielt været Thomas Kingo fremmed. Hans efterladte bibliotek viser, at han rådede over bøger, der støttede hans virke både som teolog, statsmagtens embedsmand og som åndelig og historisk funderet digter. Biblioteket giver derudover overraskende vinkler på Kingo som politisk interesseret menneske og som forlægger, ligesom det dokumenterer hans for en dansk samtid usædvanlige sprogfærdigheder.

At bibeludgaver, bibelkommentarer og teologi udgør en meget stor del af bøgerne, siger sig selv. Som forkynder i den evangelisk-lutherske kirke i slutningen af den lutherske ortodoksis storhedstid spillede et yderst

⁶ Gustav Ludvig Wad: *Fra Fyens Fortid*, bind 4, 1924, s. 52.

detaljeret kendskab til skriftens ord og evnen til at underbygge udsagn med skriftsteder en altafgørende rolle. Det eneste bevarede eksempel på Kingos færdigheder i den retning, den trykte ligprædiken over Odense-professoren Jacob Bircherod fra 1691, demonstrerer til fulde en total beherskelse af Bibelen. Kingo har ejet Christian den Tredjes foliobibel fra 1550 (fol. 69), som i øvrigt er den eneste bibel på dansk i auktionskatalogen. Kingo har dog utvivlsomt haft nyere danske udgaver til arbejdsbrug. Teologen Lone Fatums gennemgang af bibelcitaterne i den omtalte ligprædiken, viser, at han har brugt både den oversættelse, der forelå i med 1550-udgaven og den, der fandt sin form i den såkaldte "svaningske" bibel fra 1647.⁷ Kingo har ejet bibles på adskillige sprog, herunder latin, tysk, plattysk, hollandsk, engelsk og svensk.

Den teologiske litteratur rummer forventeligt store mængder lutherske skrifter, både af reformatoren selv, men nok så meget af de talrige, meget skrivende teologer, der ikke mindst fra og med reformationen 100-års jubilæum i 1617 tolkede og udlagde den rette rene evangeliske lære. Den lutherske ortodoksis danske hovedmand, Sjællands biskop, Jesper Brochmand (1585-1652) er fyldigt repræsenteret, eksempelvis med hovedværket *Universæ theologiæ systema*, som fuldentdes i 1633 (4to 47 & 48). Både Brochmands dogmatik og hans praktiske betoning af husandagtens betydning trak spor i Kingos teologiske og digteriske virke, og gennem sin første hustru Sille Balkenburg (-1670), hvis faster og opdragelseske af samme navn var gift med Brochmand, kom Kingo i tæt kontakt med personkredsen om biskoppen.⁸ Her er også bøger af den tyske teolog Johann Arndt, der så at sige byggede bro mellem 1600-tallets luthersk-ortodokse bodsfromhed og 1700-tallets pietisme; Kingo forsynede en dansk 1690-udgave af Arndts hovedværk *Vier Bücher vom wahren Christentum* med en approberende fortale⁹ og havde en latinsk udgave af samme værk, trykt i Frankfurt 1658 (12mo 43).

Kingos beholdning af teologiske bøger omfatter ikke mindre end 40 på engelsk, herunder *The Life of Faith* (4to 422) af den samtidige engelske puritanske kirkeleder Richard Baxter, hvis vækkelsestanker fik dansk mæle i Kingos tale om "Mund-Christne" over for "Grund-Christne"¹⁰ i den eneste trykte prædiken af ham. De engelske bøger omfatter både

⁷ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter* I-VII. Udgivet af Hans Brix, Paul Diderichsen & F.J. Billeskov Jansen, bind VI B, 1975, s. 544 (kommentar v. Lone Fatum).

⁸ Albert Fabritius i *Samlede Skrifter*, bind VI B, s. 657.

⁹ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter*, bind V, 1943, s. 94.

¹⁰ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter*, bind V, s. 185; kommentar v. Lone Fatum, *Samlede Skrifter*, bind VI B, s. 540.

anglikansk og puritansk teologi. Egentlig katolsk litteratur er der ikke meget af på Kingos hylder. Derimod har han kunnet orientere sig bredt i den calvinistiske protestantisme, der i hans senere år fik bevilget tålt ophold udvalgte steder i Danmark efter at have været bandlyst fra slutningen af 1500-årene. Kingo ejede også talrige bøger af Niels Hemmingsen, der i 1579 blev fjernet fra sin lærestol ved Københavns Universitet, fordi hans nadveropfattelse opfattedes som sekterisk over for den officielt godkendte lutherske lære. Inden for sit eget fag har Kingo således også haft righoldig adgang til tankegods, der i mildeste fald ikke var god tone blandt hans samtids dansk-norske teologer.

Thomas Kingo har som påvist af både kirkehistorikeren Carsten Bach-Nielsen og litteraturhistorikeren Erik A. Nielsen¹¹ været helt fortrolig med renæssancens og den nordeuropæiske baroks emblemata-litteratur – bøger, der viser sindbilleder med tilhørende forklaringer. Genren havde stor betydning i den europæiske senrenæssance og repræsenterer en kristelig-mytologisk billedverden, der var international og i et vist omfang bevægede sig på tværs af konfessionerne. Blandt Kingos teologiske bøger optræder også adskillige eksempler på rene emblemata-bøger, for eksempel Jacob Cats: *Sinnebeelden* (4to 563), uden angivelse af tryksted eller -år (trykt første gang i 1600), eller bogen, der under 8vo 586 er anført som *Emblemos christianos par Georgette Montanai*, Frankfurt 1619, og som dækker en udgave på flere sprog, herunder engelsk, af den franske og calvinistiske hofdame Georgette de Montenays *Emblèmes ou devises chrestiennes*, der udkom første gang i Lyon i 1571.

Blandt katalogens folianter står Niels Jespersens *Graduale* fra 1573 (folio 633), med tekster og melodier til hele kirkeåret, side om side med Kingos eget *Graduale* fra 1699 (folio 634) – ud over den førnævnte ligprædiken over Jacob Bircherod fra 1691 (4to 933) den eneste af Kingos egne publikationer, der optræder her. Man fornemmer Kingos stolthed over denne meget synlige frugt af sin egen salmedigtning.

Til allersidst i auktionskatalogen optræder en lille særskilt afdeling markeret A-F. Nummeret D, der omfatter ikke mindre end 22 eksemplarer af den forordnede alterbog fra 1688 og E, 17 eksemplarer af Kingos bispe- og digterkollega Henrik Gerners (1629-1700) *Epistel Postil*,¹² som den her betegnes, vidner om, at Kingo fra egne hylder har kunnet levere

¹¹ Se Carsten Bach-Nielsen: *Kingo CCC*, 2003 s. 22ff. og Erik A. Nielsen: *Thomas Kingo*, 2010.

¹² *Gudelige Tanker over endeel af de Hellige Apostlers Sende-Breve, almindeligvis kaldede Søndagers og Helligdagers Epistler*, 1693.

brugsbøger til sine sognepræster, sandsynligvis mod betaling. Kingos eget eksemplar af bogen optræder tidligere i katalogen som folio 574.

I samme afdeling af katalogen optræder også tre numre med digteren og historiografen Vitus Berings (1617-1675) latinske verskrønike om Danmarks ældre historie, *Florus Danicus*, trykt i folioformat i Odense af Kingos bogtrykker Christian Schrøder i 1698. Nummer A omfatter to eksemplarer i manuskriptform, mens de to øvrige (B & C) er henholdsvis 104 eksemplarer på "smaat Papir" og fire på "median Papiir (sic!)". Bering var i Kingos ungdomsår en væsentlig aktør i hans personlige netværk, og de forbindelser, han opdyrkede gennem denne højtanskrevne ældre latindigtende kollega, kunne han trække på længe efter Berings død.¹³ Det stort anlagte værk, som må være udkommet på Kingos eget initiativ og her optræder som hans ejendom, var altså langt fra udsolgt, og det ligger lige for at formode, at de godt 100 eksemplarer på almindeligt papir er dem, der udsendtes som en ny udgave, omend blot med nyt titelblad, af H.C. Paulli, København 1709.¹⁴ Hvad angår usolgte restpartier af Kingo-værker, glimrer det usælgelige restparti af den tilbagekaldte *Vinter-Parten* (1689), Kingos forliste førsteversion af en autoriseret kirkesalmebog, ved sit fravær her.

Thomas Kingos reoler har været usædvanlig velforsynet med digterværker fra hans egen samtid og tilbage til antikken. Anders Arrebos store fortællende digt *Hexaëmeron* (1661) om verdens skabelse, i litteraturhistorisk henseende portalen til dansk barokdigtning, har været her (4to 850) sammen med dets franske forlæg *La Semaine* af Guillaume du Bartas, betegnende nok i en engelsk udgave fra 1621 af *Bartas: His Devine Weekes and Works* (folio 330), udkommet første gang i 1605 – katalogets tyskkyndige sætter har fejllæst "Weekes" som "Werkes". Det gælder også Henrik Gerners samtidshistoriske epos (Kong Christian den Femtes) *Ilias* (folio 591 & 592), forsøget på at skabe en parallel til *Iliaden* med den danske enevoldshersker i hovedrollen – en ambition, Kingo også nærrede. For både Gerner og Kingo strandede projektet tydeligvis med de pauvre resultater af den blodige Skaanske Krig 1675-1679. Samtidens tyske litteratur repræsenteres blandt andet af en udgave af Christian Hoffmann von Hoffmanswaldaus digte fra 1694 (8vo 455), ligesom den i samtiden kontroversielle hollandske digter Joost van den Vondel (han var fortaler for religiøs frihed og konverterede i begyndelsen af 1640'erne fra calvinismen til katolicismen) optræder her både med digte (8vo 1171),

¹³ Albert Fabritius i *Samlede Skrifter*, bind VI B, s. 658f.

¹⁴ Se *Danske Provinstryk 1482-1830*, bind V, 2000, s. 20.

med *Ovidius Belgice*, Amsterdam 1671, (4° 534) og med titlen *Tonneel des menschlichen Levens*, Amsterdam 1661 (4° 816). De to sidstnævnte titler er illustreret med kobberstukne sindbilleder, emblemata.

Sammen med Henrik Gerner repræsenterer Elias Naur (1650-1728) den samtidige danske digtning, tilmed i form af to bøger, *Zions Sange* fra 1688 (8vo 1025) og en gendigtning af Davids Salmer, *Ny Streng Paa Davids Harpe* fra 1692 (8vo 1026) trykt hos henholdsvis Kingos første og anden bogtrykker Jørgen og Christian Schrøder i Odense, hvor Naur i øvrigt var professor og siden rektor. Naurs hovedværk, den fornemt udstyrede passionsdigtning i kvartformat *Golgotha paa Parnasso* (Jørgen Schrøder, Odense 1689) optræder ikke i katalogen.

John Miltons *Paradise Lost*, i en folioudgave fra 1691 (fol. 318), er i auktionskatalogen havnet blandt de teologiske værker; måske har Kingo i højere grad betragtet Miltons episke stordigt om Satan og hans engles fald fra Himlen som teologi end som digtning. Kingo har under alle omstændigheder interesseret sig for sin samtids engelske litteratur. Her er blandt andet et bind digte af John Donne fra 1635 (8vo 576) og som noget ret enestående i dansk sammenhæng hele to bøger af Shakespeare, en udgave af *Hamlet* (4° 784) og et bind med sonetterne (12mo 357), i katalogen anført blandt de helt små formater som *Wil Schaxespeare Poems*, London 1640. Få år tidligere, i 1696, fik Second Folio-udgaven af Shakespeares skuespil hammerslag på auktionen over landsdommer Jens Rosenkrantz' bibliotek i København som det eneste kendte Shakespeare-værk i dansk eje før Kingos to titler.¹⁵

Antikkens digterværker er som forventeligt talstærkt repræsenteret blandt Kingos bøger. Her er Homer på både græsk og latin, men hovedvægten ligger på den romerske litteratur, blandt andet med adskillige udgaver af Vergil.

Ligprædikenen udgør som genre en hybrid mellem kristelig forkyndelse og personalhistorie. Thomas Kingo ejede en meget lang række trykte ligprædikener, både om kongelige og adelige, men nok så meget om borgerlige danske (flest) mænd og kvinder. Blandt de sidstnævnte hæfter man sig ved Erich Torms ligprædiken fra 1661 over Sille Balkenburg (4° 908), som nævnt navnesøster til Kingos første hustru og enke efter Sjællands biskop Jesper Brochmand. At dømme efter hyl-dernes indhold har Kingo været særdeles optaget af det danske riges historie, så langt den på hans tid har kunnet følges tilbage. Katalogen opregner adskillige bøger af Ole Worm, herunder pragtværket

¹⁵ Se Alf Henriques: *Shakespeare i Danmark*, 1941, s. 12.

Museum Wormianum fra 1655 (folio 500). Her er foruden Basel-udgaven af Saxos danmarkskrønike fra 1534 (folio 534) også samtidens bedste udgave af Saxos danmarkskrønike, fra Sorø 1643, med fyldige noter af den ovenfor nævnte Stephanus Johannes Stephanius og i øvrigt, som det ofte ses, indbundet sammen med Ole Worms vigtigste bog om de danske runemindesmærker (folio 553). Kingo ejede også Stephanius' udgave af Svend Aggesøns danmarkshistorie, Sorø 1642 (8vo 373).

Af historikerne fra Kingos samtid kan som eksempel nævnes Claus Christoffersen Lyschanders *De Danske Kongers Slectebog* fra 1622 (folio 532) og Hans Strelows *Guthilandiske Chronica* fra 1633 (4to 853), der fører den danske kongeslægt tilbage til Noa og for den sidstnævnte vedkommende beskriver den såkaldte "gullandske hypotese" om det danske folks bibelske oprindelse og den indtil 1645 danske ø Gotlands betydning i den sammenhæng. Det stof gjorde Kingo flittigt brug af i sin verdslige digtning fra 1670'erne, for Gotlands vedkommende navnlig i det store reportagedigt om Niels Juels generobring af øen i maj 1676, *Anhang til Christian dend Femte [...] Hans Majest. første og lyksalige Ledings-Tog Aar 1676 [...] I. Gullands Indtagelse den 1. Maji med en Beskrivelse, hvorledis samme Land allerførst er besat og Folke-plantet af vore berømmelige gamle Cimbrer; og hvorledis det tilforne, men nu endelig ved Hans Majest. Seyer-Sverd er igenhent.*¹⁶

Kingo ejede flere bøger af historikeren Peder Hansen Resen, som var næsten jævnaldrende med ham. Både Resen og Kingo var klienter for den magtfulde storkansler Peter Griffenfeld, og blandt folianterne findes Resens *Descriptio Samsøe* fra 1675 (fol. 650), der som den eneste del af hans planlagte kæmpemæssige værk om Danmark nåede at blive trykt; Resens beskrivelse af Samsø, der indtil Griffenfelds fald i 1676 ejedes af ham, indeholder også Kingos store fortællende digt Samsøes Korte Beskrivelse,¹⁷ der også udkom som selvstændig publikation. Det store digt om storkanslerens ø midt i Kattegat trækker i vidt omfang på stof fra Saxo og fra Lyschanders *Slectebog*.

Thomas Kingo har kunnet orientere sig udførligt inden for europæisk filosofi. Katalogen opregner værker af såvel Descartes, Francis Bacon (*Opuscula varia posthuma, philosophica, civilia, et theologica*, London 1658 (8vo 1040)) og en udgave af Thomas Mores *Utopia* (12mo 195). Kingo har også haft mulighed for at gøre sig fortrolig med sin tids politiske

¹⁶ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter*, bind II, 1939, s. 45ff.

¹⁷ *Samlede Skrifter*, bind II, 1939, s. 199ff

tænkning: Her er en latinsk udgave af Macchiavellis *Fyrsten* (8vo 832), adskillige værker af Hugo Grotius og en latinsk værkudgave af Jean Bodin (8vo 409) – den franske tænker, der udformede teorien om den såkaldte suveræne rettigheder, der i et enevældigt monarki jo samles i kongens person. En mere samtidig udlægning af disse ideer har Kingo kunnet læse i sin udgave af Thomas Hobbes' værk *Leviathan*, der stod blandt hans folianter (folio 558). Helt tæt på Kingos eget virke har Sjællandsbispens Johan Wandals værk om Christian den Femtes salving (folio 594) været, med en tale, der sammenfatter den danske kongemagts guddommelige natur.

På den baggrund virker det tankevækkende, at Kingos reoler også rummede værker, som magtelisten i den unge danske enevælde betragtede som kontroversielle, ja, hvis ikke direkte forbryderiske: Christian Nolds lærebog i logik fra 1666 (8vo 473), Oluf Rosenkrantz' *Apologia nobilitatis Danica* (1681) (4° 837) og endelig Robert Molesworths *An Account of Denmark as It was in the Year 1692* fra 1694 (8vo 545).

Den førstnævnte bog indeholdt det for det nye danske arvekongedømme kætterske udsagn, at "Fyrster vælges bedre end fødes", og kostede Nold hans teologiske professorat, med den ovenfor omtalte Johan Wandal som den der førte kniven. Adelsmanden Oluf Rosenkrantz' forsvar for den gamle danske adel udkom for en sikkerheds skyld i Lübeck, men førte efter en langvarig proces i København til forbud mod bogen og en ruinerende bøde til forfatteren.¹⁸ Den tidligere britiske gesandt Robert Molesworths anonymt udsendte polemiske og nedladende beskrivelse af Danmark var i realiteten et skarpt angreb på enevælden som styreform, møntet på et internationalt publikum og med Christian den Femtes Danmark-Norge som eksempel på, hvor galt det går, når den franske solkongs principper foldes ud i en forslået andenrangsstat. Bogen, der udkom i London i december 1693, udløste i januar 1694 en mindre diplomatisk krise mellem Danmark og England, hvor den danske gesandt Mogens Skeel med ringe held søgte at få de engelske myndigheder til at sagsøge bogens forlægger.¹⁹ Molesworths skrift udsendtes i adskillige oplag og på flere sprog og blev aldrig udtrykkelig forbudt i Danmark,

¹⁸ Se Jesper Düring Jørgensen: Forbudte og undertrykte bøger i 1600-tallets Danmark. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 79 (1992), s. 124ff.

¹⁹ Chr. H. Brasch: *Om Robert Molesworths Skrift "An Account ..."*, 1879, s. 41ff., Sebastian Olden-Jørgensen: Robert Molesworth's *An Account of Denmark as it was in 1692. A Political Scandal and its Literary Aftermath*. *Northern Antiquities and National Identities*, 2008, s.71ff.

hvor Kong Christian den Femtes Danske Lov dog indeholdt strenge bestemmelser om kontrol med indførsel af regeringsfjendske bøger.²⁰

Hvordan Thomas Kingo har fået fat i en så kontroversiel engelsk bog, kan man blot gætte på. Tilsyneladende har han været fortrolig med sin samtids og nærmeste fortids britiske teologi, historie og digtning, og i hans bibliotek udgør bøger på engelsk eller af britiske forfattere knap en tolvtedel²¹ – herunder en anelig beholdning engelsk samtidshistorie fra 1640'erne og 1650'erne. Det lyder ikke af meget i dag, men er et markant særsyn i forhold til Kingos samtid. Kingo har uden tvivl kunnet læse engelsk, men som noget ret usædvanligt for sin tids danskere kunne han også tale sproget. Førnævnte Jens Bircherod noterer således i sin dagbog 26. juni 1687, at Christian den Femtes engelsk-gifte bror prins Jørgen (fra 1702 prinsgemal for dronning Anne) holder et kort rast ved Odense med sit engelske følge:

“Bispen Dr. Kingo, som talte Dansk med Prindsen, men Engelsk med de andre medfølgende Lords, samt Professores og Præsterne complimenterede hans Høihed udenfor Byen, hvor han tog Vognskifte.”²²

Kingo rejste aldrig udenlands, som for eksempel hans senere svoger Peder Balslev, der kom til Storbritannien som tjenstgørende ved de udlejede danske hærstyrker i 1689 og efterfølgende slog sig ned i London. Alt tyder på, at Thomas Kingo, hvis far var indvandret fra Skotland, er vokset op i et tosproget miljø i Nordsjælland.

Blandt Kingos efterladte bøger undrer man sig ved blandt de store formater at møde *En Engelsk Bog om Skibs Byggeri* (folio 669), der tilmed anføres at være i manuskriptform. Bogen slutter sig rent tematisk til en anden foliant, *Samuel: Sturmii Mariner's Magazine*, London 1669 (folio 450), hvis fulde titel er *The Mariner's Magazine; or, Sturmy's mathematical and practical arts. Containing, the description and use of the scale of scales; it being a mathematical ruler, that resolves most mathematical conclusions: and likewise the making and use of the crostaff, quadrant, and the quadrat, nocturnals, and other most useful instruments for all artists and navigators*. Kingo skriver i et *Hierte-Suk* fra 1681 fortroligt “Naar jeg, O GUD paa Havet er/Og Bølge-ryggen giennemskiær”,²³ men disse specialiserede værker

²⁰ Kong Christian den Femtes Danske Lov 2. Bog, 21. Kapitel. Lovens bestemmelser sigter nærmest direkte mod den fremgangsmåde, Oluf Rosenkrantz benyttede sig af i 1681.

²¹ Thomas Riis: *Should Auld Acquaintance Be Forgot... Scottish-Danish Relations c. 1450-1707*, 1988, bind 1, s. 136.

²² Bircherod 1846, s. 242.

²³ *Aandelige Siunge-Koors Anden Part, Samlede Skrifter*, bind III, 1939, s. 265.

virker meget eksotiske i sammenhængen, hvilket også gælder et maritimt atlas med Amterdam angivet som oprindelsessted, *The sea Atlas of the Watter World cum observ.* (folio 415). Bøgerne kan være kommet til gennem Kingos storesøster Elizabeth (1628-1690), der levede sine sidste år i Odense under sin brors og unge svigerindes kærlige omsorg.²⁴ Hun var gift to gange, senest med den engelske skibsbygger Robert Turner, som hun antagelig mødte i sin hjemby Helsingør midt under Svenskekrigene, i 1659, samme år som Turner gik i svensk tjeneste. De to giftede sig i 1667, og Elizabeth, der ligesom sin yngre bror må have været tosproget, fulgte med sin gemal først til Stockholm og siden til Karlskrona, hvor Turner døde i 1686. Kingos svoger medvirkede nemlig før Skånske Krig ved bygningen af de svenske orlogsfartøjer i sværvægtsklassen, såkaldte regalskibe. De to største, "Svärdet" og "Kronan",²⁵ gik begge til i søslaget ved Öland i 1676. Skildringen af admiralskibet "Kronans" apokalyptiske undergang lyser som højdepunktet i Kingos reportagedigt fra samme år om denne danske triumf, *Søe-Slaget den 1. Junii*, anden del i det allerede nævnte *Anhang til Christian dend Femte [...] Hans Majest. første og lyksalige Ledings-Tog Aar 1676*.²⁶ En besnærende tanke er det, at han og søsteren i deres modne år har kunne udveksle meget forskellige vinkler på Den Skaanske Krig.

Thomas Kingo vides ikke at have haft noget ejermærke, og bøger med hans navnetræk indføjjet kendes ikke. Det er således ikke muligt at levere den mindste smule håndgribelig dokumentation af, hvordan han har brugt sine bøger. Et manuskript i folio (folio 667) af den franske renæssancediplomat Philippe de Commines memoirer købtes af Frederik Rostgaard og gik ved auktionen over hans bøger i 1726 videre til Karen Brahe²⁷ og findes nu i Karen Brahe-biblioteket.²⁸

Kingo synes at have været særdeles godt orienteret inden for de fag, han kom i berøring med gennem sit virke: Teologi, historie og digtning.

²⁴ Ludvig Stoud: *En Guds Helgen, Velyndet af Gud, Vel forvarit hos Gud (.) Dend Ærbarne Matronis Elizabeth Hans Datter Kingos Hedensættelse og sørgelig Liigbegiengelse udi St: Knuds Kircke i Ottense Aar 1690 Dend 3de December*. Håndskrift. Det Kgl. Bibliotek, Thott 1944 4°, s. 84ff.

²⁵ *Svenska flottans historia*, bind I, Malmø 1942, s. 274 ff og bind II, Malmø 1943, s. 48. I den mere populære afdeling se bl.a. Björn Axel Johansson: *Regalskeppet Kronan*. Stockholm 1985.

²⁶ Thomas Kingo: *Samlede Skrifter*, bind II, 1939, s. 81ff

²⁷ Harald Ilsøe: *Biblioteker til salg*, 2007, s. 79.

²⁸ Anne Riising: *Katalog over Karen Brahes Bibliothek i Landsarkivet for Fyn, Håndskriftsamlingen*, 1956, s. 70 (kat. nr. C I,16).

Han har fulgt med i den filosofiske baggrund for det enevældige magtapparat, han selv var med til at give praktisk form, og som hans hele karriere voksede frem af. Selv om han i sin digtning og sit hele virke formidlede det guddommeligt indstiftede enevældige kongedømme, har han via sine egne hylder kunne gøre sig fortrolig med samtidens mere kritiske vinkler på systemet og kendt andre måder at indrette et magtapparat på, eksempelvis i England. For skønt Kingo aldrig kom på studierejser, har han haft internationalt udsyn og usædvanlige sproglige færdigheder: 1600-tallets største danske digter og sin tids banebrydende fornyer af den danske kirkesang var efter al sandsynlighed, hvad man i dag ville betegne som en tosproget andengenerationsindvandrer.

RESUMÉ

CHRISTIAN KAABER: *Bispens bibliotek. Thomas Kingo og hans bøger*

Salmedigteren og biskoppen Thomas Kingo (1634-1703) efterlod et efter samtidens danske forhold meget stort bibliotek, hvoraf langt det meste kom på auktion i Odense i 1704. Den trykte auktionskatalog giver et mangfoldigt billede af, hvad Kingo havde til rådighed i boglig henseende. Kingo erhvervede i 1694 sin svigerfar, lægen Christoffer Balslevs bibliotek, hvilket forklarer den signifikante tilstedeværelse af lægefaglig litteratur samt talrige naturvidenskabelige bøger. Kingo opnåede dermed at eje et universalbibliotek, og katalogen viser, at han rådede over bøger, der støttede hans virke både som teolog, statsmagtens embedsmand og som åndelig og historisk funderet digter. Biblioteket giver derudover overraskende vinkler på Kingo som politisk interesseret menneske – her optræder samtidige stærkt kontroversielle bøger fra både ind- og udland, og Kingo har kunnet gøre sig fortrolig med tænkning og historieskrivning, der modsagde den danske absolutisme, hvis aktive og stedse loyale tjener han var i som såvel digter som embedsmand. Katalogen dokumenterer hans virke og vekslende succes som forlægger, ligesom den dokumenterer hans for samtiden usædvanlige sprogfærdigheder: Kingo beherskede fra sin barndom engelsk i en grad, der er helt usædvanlig for samtiden og ejede et bredt udvalg af engelsk litteratur inden for alle hans virkefelter samt en række maritime værker, der peger i retning af hans svogerskab med en samtidig engelsk skibsbygger i svensk tjeneste.

OM FORFATTERNE

JESPER BRANDT ANDERSEN, f. 1965, cand.med. 1992. Praktiserende speciallæge i pædiatri i Vordingborg og speciallægekonsulent i astma og allergisygdomme ved lungemedicinsk afdeling på Næstved Sygehus. Forfatter til artikler i danske og udenlandske tidsskrifter og årbøger om pædiatriske, allergologiske, kulturhistoriske og medicinhistoriske emner samt bøgerne *Martin Hammerich. Kunst og dannelse i Guldalderen*, 2011, *Børnelægens store bog om barnets sygdomme*, 2016 og *Thomas Bartholin. Lægen og anatomen. Fra enhjørninger til lymfekar*, 2017.

TRINE BROX, f. 1972, er uddannet i tibetologi (Københavns Universitet, ph.d.) og samfundsvidenskab (Universitetet i Tromsø, cand.mag.) og arbejder nu som lektor med speciale i moderne tibetanske studier ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet. Driver her *Center for Contemporary Buddhist Studies* og leder det internationale forskningsprojekt *Buddhism, Business and Believers*. Desuden en af initiativtagerne til forskningsfællesskabet *Object Lessons from Tibet & the Himalayas*. Har forfattet en række artikler omhandlende Tibet og det tibetanske eksilsamfund, og har udgivet monografien *Tibetan Democracy: Governance, Leadership and Conflict in Exile* (2016); sammen med Ildikó Bellér-Hann endvidere redigeret bogen *On the Fringes of the Harmonious Society: Tibetans and Uyghurs in Socialist China* (2014).

HARALD ILSØE, f. 1933, cand.mag. 1960 (historie og latin). Fhv. seniorforsker ved Det Kgl. Bibliotek. Har bl.a. skrevet *Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700*, 1963, *555 danske selvbiografier og erindringer*, 1987, *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, 1992, *På papir, pergament og palmeblade... Skatte i Det Kgl. Bibliotek*, 1993, *Det Kgl. Bibliotek i støbeskeen*, 1-2, 1999, *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811*, 2007, *De gamle bogomslag*, 2013.

TINNE HOFF KJELDSSEN, f. 1961, ph.d., cand.scient. (matematik). Professor ved Københavns Universitet, Institut for Matematiske Fag. Forsker i matematikkens historie og didaktik i nyere tid. Har publiceret en lang række forskningsartikler inden for matematikkens historie og filosofi,

brug af matematikkens historie i matematikundervisning samt matematiske modeller i historisk, filosofisk og didaktisk perspektiv. Har tillige publiceret og redigeret bøger inden for disse områder (inkl. populærvidenskabelige fremstillinger som *Hvad er matematik*, Akademisk Forlag, 2005). Sidder i forskellige tidsskriftsredaktioner, bl.a. *Revue d'histoire des mathématiques*. Nyeste forskningspublikation: 'A multiple perspective approach to history of mathematics: mathematical programming and Rashevsky's early development of mathematical biology in the 20th century', i Gert Schubring (ed.): *Interfaces between mathematical practices and mathematical education*, New York, Springer 2019.

CHRISTIAN KAABER, f. 1960, mag.art. (1988) i litteraturhistorie fra Aarhus Universitet, antikvar, boghistoriker. Souschef i Vangsgaards Antikvariat. Formand for Komitéen for Årets Bedste Bogarbejde. Medlem af hovedbestyrelsen for Forening for Boghaandværk, næstformand for Den Danske Antikvarboghandlerforening. Medlem af bestyrelsen for Dansk Bibliofil Klub og af bestyrelsen for Grosserer Vilhelm Albertsen og Hustrus Fond. Redaktør af *Bogvennen* og *Nyt for Bogvenner*. Har skrevet artikler og redigeret udgivelser om boghistoriske emner samt forestået vurderinger af bogsamlinger og sjældne bøger, herunder flere gamle herregårdsbiblioteker.

LORÁND-LEVENTE PÁLFI, f. 1981, leksikograf, oversætter og forfatter. Har inden for især emneområderne fagleksikografi og leksikografihistorie på dansk, tysk, engelsk og ungarsk skrevet eller været medforfatter til mere end 130 publicerede bidrag i såvel videnskabelige som populærvidenskabelige tidsskrifter – bl.a. *International Journal of Lexicography*, *Lexicographica: Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, *LexicoNordica* og *Lexikos* – samt i enkelte bøger, f.eks. Ulrike Haß (Hrsg.): *Große Lexika und Wörterbücher Europas*, Berlin, De Gruyter 2012. Hovedværk: *Leksikon over ordbøger og leksika* (2. udg., Frydenlund 2011). Seneste oversættelse: *Universet i seks dimensioner: magi, mystik og alkymi i videnskabeligt perspektiv* (Rosenkilde & Bahnhof 2015). Seneste skønlitterære værk: *Hels drøm* (Svælg 2017). Seneste faglitterære udgivelse: *Er dit modersmål okay? Sprogpolitik i Danmark – og ude i verden* (Bostrup 2017).

BENT LERBÆK PEDERSEN, f. 1949, mag.art. (kinesisk kultur). Fhv. forskningsbibliotekar på Det Kgl. Bibliotek. Har skrevet artikler om asiatisk bogkunst og kinesisk kultur, bl.a. "Revolutionens morgenrøde. Kinesiske plakater i Det Kgl. Bibliotek", *Fund og Forskning* 51, 2012. Sammen med

Vivi Kjær forfatter til bogen: *Riget i midten. En introduktion til kinesisk kultur*, 2008.

CLAUS RØLLUM-LARSEN, f. 1953, mag.art. og ph.d. (musikvidenskab) fra Københavns Universitet, siden 1997 forskningsbibliotekar og seniorforsker ved Det Kgl. Bibliotek. Har udgivet *Kong Frederik IX og musikken. Musikhistoriske studier i det danske kongehus* (1990), *Impulser i Københavns koncertrepertoire 1900-1935. Studier i præsentationen af ny, især udenlandsk instrumentalmusik* (2002), samt *Knudåge Riisager. Komponist og skribent* (2015).

MARINA VIDAS, PhD, is Senior Research Fellow at the National Gallery of Denmark and Adjunct Associate Professor in the Department of Arts and Cultural Studies at the University of Copenhagen. She has extensively lectured and published on Medieval and Renaissance manuscripts and art.

KARIN WOLGAST, f. 1961, cand.mag. i tysk og filosofi, Odense Universitet 1988, ph.d. i tysk og teatervidenskab, Københavns Universitet 1992; forsknings- og undervisningsstillinger ved universiteterne i Aalborg, København, Odense og Aarhus. Alexander von Humboldt-stipendium til Johann Wolfgang von Goethe-Universität, Frankfurt am Main, 1995; bestyrelsesmedlem af Den danske Humboldt-klub siden 2003, formand 2006-2013. Fellow på Forskerkollegiet, Københavns Universitet, 2006-2007. Medstifter af Influx, Tysk-skandinavisk kulturudveksling omkring 1900, Aarhus Universitet 2010-2012. Forskningsområder: tysk litteratur, teater og filosofi i oplysningstiden, *fin de siècle* og efterkrigstiden. Udvalgte publikationer: *Spil og intrige i Lessings drama*, Odense 1988; *Die Commedia dell'arte im Wiener Drama um 1900*, Frankfurt am Main 1993; *Sinnverlust und Sinnfindung am Anfang des 20. Jahrhunderts*, Würzburg 2011; 'Reinhardt, Ibsen und Munch in Berlin', i *Divinatio*, 34, 2011, s. 7-63.

